

Položaj Hrvatsko-slavonske vojne krajine u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću(1800-1867)

Havidić, Dominik

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:438565>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Dominik Haviđić

**POLOŽAJ HRVATSKO-SLAVONSKE
VOJNE KRAJINE U HABSBURŠKOJ
MONARHIJI U 19. STOLJEĆU
(1800.-1867.)**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

DOMINIK HAVIDIĆ

**POLOŽAJ HRVATSKO-SLAVONSKE
VOJNE KRAJINE U HABSBUŠKOJ
MONARHIJI U 19. STOLJEĆU
(1800.-1867.)**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Kristina Milković

Zagreb, 2022.

Sadržaj

1. Uvod	2
2. Nastanak Vojne krajine u 15. i 16. Stoljeću	3
3. Podjela Vojne krajine	5
4. Krajišnici u europskim sukobima (1792.-1814.)	5
4.1. <i>Služba krajišnika u ratovima s Francuskom</i>	7
4.2. <i>La Croatie Militaire i Les Provinces Illyriennes</i>	9
5. Vojno-politički pogledi na revolucionarnu 1848.	13
6. Ujedinjenje Vojne krajine sa civilnom Hrvatskom	13
6.1. <i>Vizije civilne Hrvatske u suprotnosti s ciljevima dvora</i>	15
6.2. <i>Austro-ugarska Nagodba i kraj Habsburške Monarhije</i>	18
7. Gospodarstvo Vojne krajine	18
7.1. <i>Proizvodni kapaciteti krajišnika</i>	20
7.2. <i>Vojni komuniteti</i>	21
8. Zaključak	22
9. Literatura	24

Sažetak (Summary)

U radu je obrađena tema Hrvatsko-slavonske Vojne krajine u razdoblju od početka 19. stoljeća pa do Austro-Ugarske Nagodbe. Prikazuje važnost i problematiku Krajine iz više kutova gledišta; vojne, gospodarske, političke, geostrateške, diplomatske. Izneseni su najvažniji događaji toga razdoblja u koje je Krajina bila umiješana direktno ili indirektno te žrtve koje je uzročno-posljedično snosila. Zaključno, kroz rad se provlači i vlastita kompleksna situacija civilne Hrvatske koja je bila nemoćna s obzirom na rascjepkanost svojih integralnih teritorija između više moćnih carstava toga razdoblja.

Ključne riječi: Vojna krajina, 19. stoljeće, Proljeće naroda, Napoleonski ratovi, Austro-ugarska Nagodba

Abstract

The paper presents the topic of the Croatian-Slavonian Military Border in the period from the beginning of the 19th century until the Austro-Hungarian Settlement. It shows the importance and issues of Military Border from several points of view; military, economic, political, geostrategic, diplomatic. The most important events of that period, in which Krajina was involved directly or indirectly, and the victims it bore as a consequence, were presented. In conclusion, the paper shows the complex situation of civilian Croatia, which was powerless due to the fragmentation of its integral territories between several powerful empires of that period.

Key words: Croatian-Slavonian Military Border, 19th century, Springtime of the Peoples, Napoleonic wars, Austro-Hungarian Settlement

1.Uvod

Osmanski prodori u 15. stoljeću bili su izravan razlog za stvaranje Vojne krajine koja se prostirala od Jadranskog mora pa sve do Karpata, obuhvaćajući većinu hrvatskog teritorija. S obzirom na svoju stratešku važnost kao i teritorijalni obujam i napućenost, Vojna krajina je jedna od najvažnijih razdoblja hrvatske povijesti. Naime, bez Vojne krajine i Dalmacije, civilna Hrvatska nije imala kompetencije kao ni moć za neke više političke ciljeve, a s druge strane pridobiti Krajinu za sebe je bilo izrazito težak zadatak. Koliko je bila značajna za Hrvatsku, toliko je bila značajna i Austriji, ali i Ugarskoj koje su ju htjele za sebe kako bi osigurale vlastite interese. Nakon Nagodbe, ojačale su austrijsko-ugarske suprotnosti u vezi Krajine. Tema rada obuhvaća burno razdoblje europske povijesti prožeto ratovima i buđenjem nacionalnih svijesti kod brojnih naroda. Vojna krajina, kao austrijski alat za provođenje sile, koristila se nemilosrdno u gotovo svim sukobima u koje je Austrija bila uključena. Stoga, tema istraživanja u ovome radu je služba krajišnika u ratovima pod austrijskom zastavom. Također, rubno će biti obrađena politička i diplomatska pozadina u raspravama o nadležnosti Krajine. Zaključno, biti će prikazano gospodarsko zaostajanje i tržišna nekonkurentnost krajišnika prouzročena neprestanim ratovima i gospodarskim sustavom koji je podređen vojnoj svrsi.

Pri obradi teme koristio sam se kako hrvatskom, tako i stranom literaturom. Za vojno-političku perspektivu sagledavanja Krajine iznimno korisna je bila knjiga *The military border in Croatia 1740-1881*, autora Gunthera E. Rothenberga. Što se tiče gospodarstva, novija knjiga *Banska Hrvatska i Vojna Krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*, autorice Iskre Iveljić koristila je za razumijevanje općenite gospodarske situacije. Kompletniju i detaljniju sliku o gospodarstvu kroz prizmu vojničke službe crpio sam iz knjige Karla Kasera, *Slobodan seljak i vojnik*. Zanimljiv je podnaslov njegove knjige: "Povojačeno društvo", čime sveobuhvatno opisuje razdoblje kojim se bavi. Za općeniti pregled sveukupne povijesti Vojne krajine, ali u širem europskom kontekstu, poslužio sam se zaključcima Mirka Valentića iz knjige *Povijest Hrvata*. Nadalje, za izradu rada korišteni su brojni članci i istraživanja dostupna na internetu. S obzirom na to da postoji izuzetna količina građe u pisanom, ali i digitalnom obliku te uzevši u obzir širinu, zaključujem kako je Vojna krajina kao tema poprilično dobro obrađena. U prilog tomu ide i činjenica da se relativno često objavljuju radovi i knjige

koji se bave ovom tematikom. Obradenost povijesne građe i intenzitet objavljivanja istraživanja, a pritom uzevši u obzir da je tema iz ne tako bliske prošlosti, govori o tome koliko je Vojna krajina značajna u hrvatskoj, ali i europskoj povijesti.

2. Nastanak Vojne krajine u 15. i 16. stoljeću

Početak obrambenog sustava koji će kasnije postati Hrvatsko-slavonska Vojna krajina treba tražiti u 15. stoljeću. Još za vladanja kralja Matijaša Korvina stvoren je prototip sustavne obrane od napada Osmanlija s Balkanskog poluotoka. Preuzimanjem pod svoje uzde gradova Jajca krajem 1463. godine te 1464. godine Srebrenika, kralj je organizirao potonje u vojno-civilne jedinice, banate, sa svrhom obrane posjeda u Hrvatskoj i Slavoniji. Godine 1469., sustavu je pridodao i Klišku, Počiteljsku te Senjsku kapetaniju.¹ Na zasadama kralja Matijaša Korvina u 16. stoljeću će habsburški carevi stvoriti kompleksniji i bogatije financiran obrambeni sustav. Taj sustav znan kao Vojna krajina će trajati sve do konačnog ujedinjenja s civilnom Hrvatskom 15. srpnja 1881. godine.²

U 16. stoljeću sve su češći bili osmanski prodori kroz hrvatska područja u austrijske unutarnje pokrajine. Prodrli su u; Kranjsku, Korušku, Štajersku i Istru čime se opasnost sve više približila srednjoj Europi. Habsburgovci uviđaju da su i njihovi vlastiti posjedi u opasnosti te kako ovdje nije pitanje samo Hrvatske koja služi kao bedem obrane i granica s Osmanskim Carstvom. Tako odlučuju i sebi pomoći - sudjelovanjem pri financiranju troškova obrane Hrvatske.³ Nadalje, nakon pogibije mladog kralja Ludovika II. na Mohačkom polju 1526. godine, bez kralja su ostala 3 prijestolja - hrvatsko, ugarsko i češko. Kandidati za novog kralja postali su Ivan Zapolja kao domovine sin, ali i Ferdinand Habsburški koji polaže pravo na krunu na temelju ugovora o nasljedstvu iz 1491., 1506. i 1515. godine. Neslaganjem unutar samih redova plemstva Hrvatske i Ugarske, a i neslaganjem između dviju kraljevina uopće oko toga tko će biti novi kralj, zakuhali su sukobi i građanski rat. Ratno stanje će trajati sve do 1530. godine te do

---

¹ Elizabeta Jurkić, "Matija Korvin i obrana Kraljevine Hrvatske" (završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2018), 13.

² Mirko Valentić, „Stogodišnji hrvatsko-turski rat (1493.-1593.); Prvi koraci u izgradnji Vojne krajine; Cijena ujedinjenja“ u *Povijest Hrvata: Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, ur. Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 495.

³ Valentić, *Povijest Hrvata*, 5.

konačne nagodbe između dviju strana 1538. godine. U tom vremenskom razdoblju Hrvatska je izgubila 15 000 km^2 u korist Osmanskog Carstva koje je iskoristilo nehomogenost hrvatske vojske. S druge strane dobila je novog kralja, Ferdinanda Habsburškog. Saborom u Cetinu 1527. godine okončao je srednji vijek u Hrvatskoj te se pridružila zajednici alpskih zemalja toga vremena.⁴ Saborom je zaključeno da će novi kralj poslati financijsku pomoć za uzdržavanje 800 konjanika koji će biti raspoređeni hrvatskom plemstvu te da će kralj držati u Hrvatskoj svojih 200 pješaka i 200 konjanika u svakom trenutku. Nadalje, kralj je dužan držati vojsku na granici Kranjske s Hrvatskom. Isto tako, obećao je da će poslati vojnu opremu, stručnjake i sl. te da će dati pregledati borbenu spremnost utvrda, gradova i ostalih fortifikacijskih objekata diljem Hrvatske. Zaključno, kralj se obvezuje na zaštitu svih prava i povlastica koja je hrvatsko kraljevstvo uživalo u personalnoj uniji s Ugarskom.⁵ Padom Klisa te katastrofalnim porazom kod Gorjana 1537. godine, događa se zaokret bečkog dvora u politici upravljanja hrvatskom obranom te kralj Ferdinand na mjesto vrhovnog zapovjednika Ivana Katzianera postavlja Nikolu Jurišića. Uz to, izabran je novi ban te su održani sabor u Dubravi hrvatskog plemstva te savjetovanje u Grazu kao i sabor u Križevcima. U Križevcima su dogovoreni budući koraci u obrani Hrvatske te su precizirane utvrde koje se treba popraviti i modernizirati s ciljem što veće obrambene spremnosti.⁶ Time su udareni prvi pravi temelji u izgradnji Vojne krajine kakvu poznajemo i koja će trajati praktički sve do kraja 19. stoljeća uz bitne promjene kroz tijek povijesti. Najznačajnija od promjena je tranzicija Vojne krajine iz obrambene institucije, kako je prvotno zamišljena, u jeftin obnovljivi izvor vojnika za carsku vojsku.⁷

---

⁴ Valentić, *Povijest Hrvata*, 9-10.

⁵ *Isto*, 10-11.

⁶ *Isto*, 26-27.

⁷ Karmen Vukasović, "Ujedinjenje Vojne krajine s Hrvatskom u kontekstu europske povijesti 19. stoljeća: 1860. - 1881. godine" (diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2017), 1.

3. Podjela Vojne krajine

Vojna krajina je u prvoj polovici 16. stoljeća potpala pod direktnu upravu cara u Beču i tako je ostala gotovo tri stoljeća, sve do pred kraj 19. stoljeća.⁸ Kao militarizirano područje između Habsburške Monarhije i Osmanskog Carstva, uloga Krajine je razgraničavanje dva moćna carstva. No, reformama u 18. stoljeću, konkretnije između 1745.-1770 godine.⁹ krajišnici su preoblikovani iz graničara u profesionalnu vojsku s približno sličnim zadacima kao i regularna stajaća vojska za što je bilo potrebno raspodijeliti vojnike u jedinice i formacije. Kako bi to postigli, potrebno je bilo prethodno odrediti područja s kojih će se jedinice regrutirati. Tako je Krajina organizirana u četiri glavna krajiška područja, a to su: Varaždinski Generalat, Slavonski Generalat, Karlovački generalat i Banska Krajina. Generalati se u nastavku dijele na pukovnije: Varaždinski Generalat se sastoji od Križevačke i Đurđevačke pukovnije, Slavonski Generalat sačinjavaju Gradiška, Petrovaradinska i Brodska pukovnija, a Karlovački Generalat čine Gospićka, Otočka, Ogulinska i Slunjska pukovnija. Završno, sastav Banske krajine tvore Glinška i Petrinjska pukovnija.¹⁰ Pukovnije ili, kako se često nalazi u literaturi, regimente se opet dijele na bataljune, a nastavno bataljuni na satnije ili kompanije.¹¹

Prema suvremeniku Ognjeslavu Utješenoviću Ostrožinskom, regimenti su kotar je područje na kojem je moglo živjeti od 60.000 do 80.000 dok je kompanijski kotar sačinjavalo 5.000 do 6.000 krajišnika. Nadalje, svaki regimenti su kotar je popunjavalo otprilike 3000 mladića i dodatnih 1500 u rezervi. Rezerve su služile kako bi preuzele službu straže od svojih suboraca kad bi oni otišli na frontove.¹² Podjela nije uvijek izgledala kako je prethodno navedeno. Naime, krajiška područja su se kroz prošlost razvijala neujednačeno i u različito vrijeme što je stvaralo probleme u organizaciji manjih formacija, a i stoga uključivanje manjih u veće formacije. Spomenutim strukturalnim promjenama u drugoj polovici 18. stoljeća omogućeno je inkorporiranje krajišnika pod jedinstvenom upravom u stajaću vojsku. Isto tako, strukturalna podjela borbenih

---

⁸ Vukasović, *Ujedinjenje Vojne krajine*, 3.

⁹ Karl Kaser, *Slobodan seljak i vojnik: Povojačeno društvo (1754. - 1881.)* (Zagreb: Naprijed, 1997), 12.

¹⁰ Vukasović, *Ujedinjenje Vojne krajine*, 3.

¹¹ Kaser, *Slobodan seljak*, 13.

¹² Ognjeslav Utješenović-Ostrožinski, *Vojna krajina*, uredili Fedor Močanin i Drago Roksanđić (Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1988), 193.

formacija kopnene vojske je olakšavala inkorporiranje krajišnika u regularnu vojsku Carstva na borbenom polju.¹³

4. Krajišnici u europskim sukobima (1792.-1814.)

4.1. Služba krajišnika u ratovima s Francuskom

Početak 19. stoljeća Vojna krajina dočekala osječajući posljedice Francuske revolucije, koja je vjerojatno najveći događaj u 18. stoljeću, i sudjelujući u Napoleonskim ratovima¹⁴. Naime, već u proljeće 1792. godine Francuska, pod nabojem revolucije, i Habsburška Monarhija našle su se u otvorenom sukobu.¹⁵ S druge strane Monarhija je tek godinu prije okončala Austrijsko-turski rat, započet 1788. godine i to, po Beč nepovoljnim, mirom u Svištovu 4. kolovoza 1791. godine.¹⁶ U svim sukobima koji su se zbili krajem 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća sudjelovali su, naravno, i krajišnici. Drago Roksandić jednom rečenicom objašnjava uključenost hrvatskih vojnika u austrijske redove: “Već za tridesetogodišnjeg rata (1618.-1648.), krajišnici su ratovali za potrebe Habsburgovaca diljem Europe, a u XVIII. stoljeću to je već bilo pravilo.¹⁷

Pruska kao saveznik Monarhije, također, ulazi u rat s Francuskom te time nastaje prva antifrancuska koalicija. Na bojnopolju se Francuska iskazala kao vojna sila, a najvažnija osoba u Francuskoj postaje general Napoleon Bonaparte. Mirom u Baselu, u travnju 1795. godine, Pruska izlazi iz rata, ali i iz koalicije s Monarhijom. Ubrzo potom, Francuska ponovno izaziva rat te uspješno Monarhiju zakida za teritorije u sjevernoj Italiji. Austrija je prisiljena na još jedan mirovni sporazum. Mirom u Campoformiju, potpisanim 17. listopada 1797., privremeno je prekinuto ratno stanje. Dogovoreno je da Austriji pripada veći dio, u međuvremenu ukinute, bivše Mletačke Republike dok Francuska dobiva austrijsku Belgiju, Lombardiju i zapadnu obalu Rajne te Albaniju i

---

¹³ Kaser, *Slobodan seljak*, 12-13.

¹⁴ Ivo Perić, „Stanje na hrvatskom prostoru u vrijeme Francuske revolucije i koalijskih ratova protiv Francuske; Hrvatska u vrijeme revolucije 1848./1849.“, u *Povijest Hrvata: Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, ur. Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 347.

¹⁵ Gunther E. Rothenberg, *The military border in Croatia 1740-1881: A study of an Imperial Institution* (Chicago: The University of Chicago Press, 1966), 84.

¹⁶ Perić, *Povijest Hrvata*, 347.

¹⁷ Drago Roksandić, “Hrvatska vojna krajina u austrijskoj i francuskoj geostrategiji (1789.-1815.). Usporedba” u *Zbornik Ivana Mimice: u povodu 70. rođendana*, ur. Živko Bjelanović i Šime Pilić, (Split: Visoka učiteljska škola, 2003), 267.

otoke Jonskog mora - posjede Venecije.¹⁸ U ratu su sudjelovale trupe iz zajedničke Varaždinsko-Karlovačke i Slavonske krajine koje su tvorile 2 bataljuna. U jeku rata stvorene su dodatne jedinice iz Petrovaradinske regimente i druge banske, tj. Glinske regimente. Također, 1794-95. godine, kada je za rat bilo potrebno mobilizirati dodatne trupe, Varaždinski generalat je dao još dodatna 2 bataljuna, a Slavonska, Srijemska i Banatska krajina dale su svaka po još 1 dodatan bataljun. Osim pješastva, graničari su činili još artiljerijske kao i husarske odrede. Sve u svemu, preko 13 000 krajišnika je sudjelovalo u sukobima.¹⁹

U ožujku 1799. godine Francuska se ponovo odlučuje za vojni sukob te objavljuje rat Austriji kojoj u pomoć uskaču Engleska, Rusija, Portugal i Osmansko Carstvo. Kao *déjà vu*, Krajina sveukupno daje 36 bataljuna od kojih je hrvatska granica dala 16 bataljuna, slavonska 10 te su Transilvanija i Banat svaka skupila po 5 bataljuna. Uz to, pridružena su im još dodatna dva bataljuna lakog pješastva, husarska regimenta te veteranske postrojbe iz prvog koalicijskog rata.

Sveukupno u drugom koalicijskom ratu mobilizirano je gotovo 30.000 vojnika iz Vojne krajine, od čega otprilike 20.000 iz Hrvatsko-slavonske Vojne krajine. U Italiji i Švicarskoj je služilo 24 bataljuna, a u Njemačkoj 12 uz dodatne husarske i veteranske trupe. Zbog brojnosti krajišnika u aktivnoj službi, vojne rezerve na granici su toliko presušile da do 1800. godine više nije bilo vojnika za zamjenu. Tako su pojačanja morala pristizati iz civilne Hrvatske, Ugarske pa čak i Moravske.²⁰

Na švicarskom i talijanskom bojištu su se austrijske trupe pokazale uspješnim sve do poraza u bitci kod Marenga 1800. godine. Nadalje, austrijskim porazom u Njemačkoj, u bitci kod Hohenlindena, Napoleon je prodrio i zaprijetio Beču te time iznudio carevo potpisivanje Ugovora iz Lunevillea.²¹ Cijela Vojna krajina, od Karpata do Jadranskog mora, brojila je 1799. godine 101.692 borbeno spremna muškarca. Isto tako, hrvatska Vojna krajina, tvrdi Gunther E. Rothenberg, u vrijeme mira može skupiti 54.644 borbeno spremna krajišnika. No, za vrijeme ratova 1792.-1801. godine, sve pukovnije Krajine su skupile više od 100.000 vojnika od kojih je 38.000 palo na različitim ratištima Europe u ime cara. Također, za cijelo vrijeme rata, krajišnici su čuvali granicu s Osmanskim

---

¹⁸ Perić, *Povijest Hrvata*, 348.

¹⁹ Rothenberg, *The military border in Croatia*, 85

²⁰ *Isto*, 89.

²¹ *Isto*, 89.

Carstvom. Kada se zbroji sveukupan broj krajišnika, on seže do vrtoglave polovice austrijske mobilizirane vojske namijenjenoj za službu van granica.²²

U studenom 1804. godine, Austrija je sklopila dogovor s Rusijom koji ju je uvukao u treći koalicijski rat s Francuskom. Za potrebe ovog rata mobilizirano je 48.000 krajišnika od čega su 23 bataljuna hrvatskih krajišnika sudjelovala u bitkama u sjevernoj Italiji pod vodstvom nadvojvode Josipa.²³ U međuvremenu, situacija se zakomplicirala na sjeveru Carstva. Iako uspješna u Italiji, u listopadu 1805. austrijska je vojska poražena u bitci kod Ulma. Ponovo iste godine u prosincu, u zajedničkim operacijama s ruskom vojskom, biva poražena u bitci kod Austerlitz. Slijedom događaja, potpisan je mirovni ugovor u Požunu (Bratislavi) 25. prosinca 1805. godine čime se Austrija morala odreći svih teritorija dobivenih mirovnim ugovorom u Campoformiju.²⁴ Tako se austrijska vojska počela povlačiti sa svojih istočnojadranskih posjeda već 1806. godine.²⁵ S obzirom da su Habsburška Monarhija, ali i druge sile Starog kontinenta nadjačane u okršajima, Francuska je izašla iz sukoba kao velesila.

4.2. La Croatie Militaire i Les Provinces Illyriennes

U ožujku 1809. godine, Austrija je započela s mobilizacijom vojski te objavila rat Francuskoj u travnju. Ovaj put je Beč mobilizirao preko 100.000 krajišnika koji su se pridružili vojskama u Njemačkoj i Italiji te je još 10.000 krajišnika ostalo u pričuvi u Lici kako bi zauzeli, u to vrijeme, Francusku Dalmaciju. No, prvi uspjesi na tom frontu su postignuti tek povlačenjem Augustea Marmonta. Potonji odlazi u pomoć Napoleonu u Austriju dok za to vrijeme graničari zauzimaju Zadar. Konačno, odlučujućom bitkom kod Wagrama 1809. godine, ponovno poražena Austrija je pritisnuta na mir sa Francuskom. Potpisan je sporazum u Schönbrunnu 14. listopada te je njime Austrija ustupila Francuskoj cijelu Hrvatsku s desne strane rijeke Save uključivši i pripadajuće dijelove Vojne krajine. Ti teritoriji, zajedno sa Koruškom, Kranjskom, Istrom i Dalmacijom činili su jednu cjelinu Napoleonova carstva pod nazivom Francuska Ilirija sa središtem u

---

²² Rothenberg, *The military border in Croatia* 93.

²³ *Isto*, 96.

²⁴ Perić, *Povijest Hrvata*, 348.

²⁵ *Isto*, 348.

Ljubljani.²⁶ Taj prostor od otprilike 55.000 km² naseljavalo je 1.556.000 stanovnika.²⁷ Kako Rothenberg tvrdi, francuski ministar rata General Clarke u korespondenciji je napisao: “Vojna Hrvatska ne bi trebala imati ulogu kao svaka druga provincija, već kao ogromno vojno središte; njeno stanovništvo je vojska koja se sama uzdržava i obnavlja.”²⁸ Time je savršeno opisao što je zapravo Vojna krajina bila u očima moćnih suvremenika. Takvi su stavovi promijenili paradigmu građanskih sloboda i nagnali Napoleona da ne mijenja zatečen princip odnosa na granici.

Kako se situacija u Europi razvijala, Napoleon je sve više trebao kapacitet Vojne krajine. Unatoč Napoleonovoj ideji da bi trebala služiti isključivo kao bedem na bokovima Francuskog Carstva, potreba za većom količinom vojske je ipak krajišnicima dala novu dimenziju svrhe u daljnjim planovima.²⁹ Graničari su se sada uskladili sa francuskom vojskom i uniformirani su u stilu *Chasseurs d' Illyrie*.³⁰ Kada je Napoleon 1811. godine sastavljao svoju *Grande Armée* koja je namjenjena za Rusiju, uključio je i neke krajiške trupe. Na primjer, tri pješadijske pukovnije pod nazivom 1., 2. i 3. Privremena hrvatska pukovnija. Te su jedinice bile uniformirane i obučene kao francuske lake pješadijske jedinice. Isto tako, 1. pukovnija iz Otočca-Like i 3. pukovnija iz Banskih krajina su u invaziji na Rusiju došle sve do Moskve. Nadalje, 2. pukovnija iz Ogulina-Slunja nije bila borbeno korištena sve do 1813. kada su ratovali u Njemačkoj s Prusima.³¹

Austrija je 11. kolovoza 1813. objavila rat Francuskoj kako bi stekla svoje izgubljene teritorije. Ciljevi su bili prodrijeti u sjevernu Italiju te da feldmaršal poručnik Paul von Radivojevich zauzme Vojnu krajinu i zatim prodrije prvo u Istru i onda uz obalu maršira do Dubrovnika. Dijelovi Krajine su se predali, a Istra je zauzeta sa 50 krajišnika bez otpora. Na obali su se branile jedino neke tvrđave odane Francuzima, ali već sredinom rujna je Austrija ponovno kontrolirala dijelove Vojne krajine kao i civilnu Hrvatsku. Nakon sukoba sa francuskom vojskom u Dubrovniku, austrijska vojska je uspjela zauzeti današnji jug Hrvatske. Zatim, nakon borbenih operacija protiv Crnogoraca, krajišnici su Austriji priskrbili Kotorski zaljev do ljeta 1814. godine. S druge strane, krajiške trupe koje su ratovale pod Napoleonom u Rusiji su se raspale nakon što je ovaj tražio da se

---

²⁶ Rothenberg, *The military border in Croatia*, 108-109.

²⁷ Perić, *Povijest Hrvata*, 351.

²⁸ Rothenberg, *The military border in Croatia*, 114.

²⁹ *Isto*, 116.

³⁰ *Isto*, 115.

³¹ *Isto*, 116.

raspuste sve inozemne jedinice. Nakon Napoleonove kapitulacije, sve hrvatske jedinice uspjele su se vratiti u domovinu, a zadnji povratnici stigli su do svibnja 1814. godine te tako završava francuska epizoda Vojne krajine.³²

5. Vojno-politički pogledi na revolucionarnu 1848.

U ugarskim političkim krugovima državnopravni odnosi sa Austrijom bili su jedno od središnjih pitanja relativno duži dio povijesti.³³ Takav jedan pokušaj uređivanja ravnopravnosti odnosa, doduše na nasilan način, vidljiv je još u ustanku Franje II. Rákoczija (1703.-1711.). On se borio protiv Habsburgovaca i 1706. godine proglasio njihovo svrgavanje s ugarskog prijestolja, no ipak je nakon poraza kod Trenčina, 1708. godine izgubio podršku velikaša.³⁴ Nadalje, u razdoblju nakon apsolutističke vlasti Marije Terezije i Franje Josipa, sveukupne njihove vlasti od 1740.-1790., Ugarska uspijeva održavati svoj parlamentarni tijek i razvoj. No, pravi put Ugarske k postanku moderne političke države obilježen je liberalnim reformama u razdoblju od 1832.-1836. godine. Glavna premisa bila je stvaranje vlastite nacionalne komponente u Europi. Zamršenost ugarskog položaja dodatno komplicira činjenica da su se zemlje koje spadaju pod krunu sv. Stjepana, a nisu Ugarska u užem smislu³⁵, postavile na stranu bečkog dvora.³⁶

Vrhunac ugarske čežnje za rješenjem vlastitog nacionalnog pitanja, a samim time i rješenja austrijskih i ugarskih pravnih odnosa, dogodio se 1848. godine u vrijeme Proljeća naroda.³⁷ Za vrijeme vala nemira i revolucija diljem Carstva, Budimpešta je odlučno provukla novi liberalni ustav u parlamentu. Takozvanim Travanjskim zakonima (11. travnja 1848.)³⁸ ukinuta su feudalna prava i obveze u svim zemljama krune sv. Stjepana. Hrvatska se strana neodobravajuće izjasnila da samo hrvatski sabor može

---

³² Rothenberg, *The military border in Croatia*, 120-121.

³³ László Heka, "ANALIZA AUSTRO-UGARSKE I HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE (U POVODU 150. OBLJETNICE AUSTRO-UGARSKE NAGODBE)", *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 38 (2017): 856.

³⁴ Krunoslav Mikulin i Rolanda Mikulin, "Hyperinflation in Hungary 1945-1946: Historical, Cultural, Numismatic and Linguistic Perspectives", *Numizmatičke vijesti* 58 (2016), br. 69: 126.

³⁵ Pritom mislim na ugarske manjine: Nijemce, Slovake, Rumunje i Srbe te na ugarske *partes adnexae*, odnosno Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju.

³⁶ Heka, *Analiza Austro-Ugarske*, 856.

³⁷ *Isto*, 856.

³⁸ Heka, *Analiza Austro-Ugarske*, 857.

odlučivati o takvim stvarima. Na kraju su seljaci ti koji su prevagnuli tako što su odbijali ispunjavati svoje feudalne obveze.³⁹ U atmosferi nemira i prosvjeda kmetova civilne Hrvatske, nezadovoljstvo je prenešeno i na Krajinu. Posljedica je bila prosvjedovanje graničara u obliku zahtjeva Slunjske regimente za ukidanje vojnog režima. Ostali graničari su potraživali smanjenje vojnih obveza, ukidanje ekonomskih ograničenja te napose napuštanje zadruga.⁴⁰ Direktna poveznica je uspon Josipa Jelačića s položaja pukovnika 2. banske pukovnije na položaj bana 23. ožujka. Nadalje, unutar dva tjedna uzdigao se na položaj feldmaršala poručnika te vodećeg vojskovođu za cijelu Hrvatsku.⁴¹ Jelačića su u usponu snažno podržavali hrvatski konzervativci, vodeći državni i crkveni službenici koji su u njemu vidjeli čvrstu stijenu u otporu Mađarima dok su na Ilirski pokret sumnjičavo gledali kao na preradikalan iako je i sam Jelačić prihvatio njegov program.⁴²

S obzirom na to da je barun Kulmer privremeno zamijenio Klemensa Metternicha kao ministra vanjskih poslova, on je već 30. ožujka Jelačiću rekao: "Austrija će morati ponovno zauzeti Ugarsku, stoga moraš pod svaku cijenu zadržati odanost Vojne krajine."⁴³ Travanjskim zakonima, koje je odobrio car Ferdinand, Ugarskoj je trebala pripasti uprava nad Vojnom krajinom, no bečko Ministarstvo rata se nije toga pridržavalo i zadržalo je kontrolu nad Krajinom.⁴⁴ Krajem svibnja, nakon što je ban Jelačić 19. travnja naredio prekid odnosa s Ugarskom, započelo je prebacivanje krajišnika sa svojih položaja na granici s Osmanskim Carstvom u Bosni na dravsku granicu s Ugarskom. Do početka lipnja broj krajišnika je uvelike nadmašivao ugarske postrojbe uz granicu. Ugarska se situacija dodatno zakomplicirala ustankom vojvođanskih Srba sredinom svibnja koji su proglasili autonomnu pokrajinu Vojvodinu.⁴⁵ Stoga je 10. lipnja grof Batthyany uspio od cara iznuditi carski dekret kojim bi svrgnuo hrvatskoga bana i time preokrenuo situaciju na diplomatskom bojnopolju u svoju korist. No, ugarska vojska nije htjela ustupiti veće vojne napore za obranu austrijskih posjeda u Italiji dok je ban Jelačić poslao proglas krajišnicima na službi u Italiji koji glasi: "Osjećamo se dovoljno moćno da možemo zaštititi

---

³⁹ Rothenberg, *The military border in Croatia*, 143.

⁴⁰ *Isto*, 144.

⁴¹ *Isto*, 144.

⁴² Ivo Perić, *Povijest Hrvata*, 393.

⁴³ Rothenberg, *The military border in Croatia*, 145.

⁴⁴ *Isto*, 145.

⁴⁵ *Isto*, 145-146.

vaše domove, ali i sačuvati naše narodne interese.”⁴⁶ Tim potezom, Jelačić je uspio spriječiti masovno dezerterstvo krajišnika galvaniziranih glasinama o revoltu u Vojvodini. Istovremeno, stekao je povjerenje austrijskih ratnih krugova koji su mu obećali da neće biti smijenjen sa položaja kao što carski dekret nalaže.⁴⁷

U kasnom kolovozu bečki vrh uviđa da pregovori sa Budimpeštom ne djeluju te radikalniji krugovi počinju dobivati na glasnoći. Nadalje, čak i liberalni krugovi počinju žaliti za ustupcima datim Mađarima u proljeće. Odlučeno je da se vraća centralizam te da se Vojna krajina ponovno vraća u domenu Bečkog dvora. Isto tako, naređeno je da se zaustave pripreme koje je započela Ugarska u stvaranju vlastite vojske. Zaključno, 4. rujna banu Josipu Jelačiću su službeno vraćene sve ovlasti koje je imao prije carskog dekreta.⁴⁸ Bio je pokušaj izgladivanja odnosa između Ugarske i Hrvatske strane diplomatskim putem, no Ugarska se strana pokušala okoristiti političkim makinacijama nudeći krajišnicima nerealne beneficije te su pregovori obustavljeni. Stoga je ban Jelačić nastavio sakupljati vojsku i tako je do ranog rujna je uspio skupiti 50.000 vojnika od kojih je velika većina bila krajišnika.⁴⁹ Nakon što je hrvatska vojska otvorila front prelaskom rijeke Drave 11. rujna, na prvi otpor je naišla tek 29. rujna. Tada se je suočila sa ugarskom vojskom kod Pakozd-Velence koja je ondje odlučila braniti svoj glavni grad.⁵⁰ Sljedeći je dan za vrijeme ustanka, od svjetine i pobunjenika, ubijen vojvoda Lamberg koji je bio opunomoćenik za Ugarsku u to vrijeme. Stoga je, kako bi doveo pod kontrolu Mađare, carskim dekretom od 4. listopada ban Jelačić postao civilnim i vojnim nadležnikom za Ugarsku.⁵¹

Bitka je bila neriješena, što je izazvalo primirje od 3 dana. Ban je iskoristio priliku da u domovinu vrati 5. bataljun koji se pokazao kao nediscipliniran i nemoralan. Isti taj bataljun je zadavao velike probleme u bečkim vojnim krugovima jer je u zategnutim odnosima potencijalno mogao izazvati apsolutni građanski rat u državi.⁵² Nadalje, Jelačić je za vrijeme primirja odlučio glavninu svoje vojske povući prema sjeveru s ciljem da se te jedinice spoje sa desnim krilom pod zapovjedništvom generala bojnika Rotha pred

---

⁴⁶ Rothenberg, *The military border in Croatia*, 148.

⁴⁷ *Isto*, 148-149.

⁴⁸ *Isto*, 151-152.

⁴⁹ *Isto*, 149-150.

⁵⁰ *Isto*, 152-153.

⁵¹ *Isto*, 154.

⁵² Rothenberg, *The military border in Croatia*, 152-153.

Budimpeštom. No, jedinica potonjeg je bila odsječena i prisiljena na predaju te tako oslabila banovu vojsku za 7000 ljudi. Unatoč oštećenosti i neorganiziranosti, ban je ušao na austrijski front 9. rujna te je već sljedeći dan bio pred Bečom sa vojskom od 25.000 ljudi i dodatno ojačan carskim vojnicima iz grada. S obzirom na to da je vrhovni zapovjednik bio princ Windischgrätz, trebalo je pričekati da stignu njegove trupe iz Bohemije. To se i dogodilo te su 21. listopada započele pripreme za zauzimanje grada, a sam udar na Beč zbio se 28. listopada. Bitkom kod Schwechata 30. listopada revolucionarna vojska Bečana, potpomognuta ugarskom pobunjeničkom vojskom, doživjela je poraz, a grad je kapitulirao.⁵³

Posljedice opsade Beča su bile dalekosežne. Premijera Wessenberga zamjenio je princ Schwarzenberg 21. studenog. Nadalje, 2. prosinca car Ferdinand je ustupio prijestolje svome nećaku Franji Josipu. Ustavotvorna skupština je premještena iz Beča u Kremsier, manji grad u Moravskoj te joj je uskraćena sva moć. S druge strane, vlada na čelu sa Schwarzenbergom, koja je na umu imala stvaranje unitarne centralizirane države, izdala je 4. ožujka 1849. godine novi ustav. Cilj je bio da se konačno riješe pitanja različitih povijesnih prava svih zemalja pod austrijskom krunom. No, posljedica je bila da je novim ustavom Hrvatska, koja je sudjelovala u ratu na strani Beča, tretirana jednako kao i sva ostala područja carstva. Dakle, isto kao Ugarska koja je ratovala protiv cara.⁵⁴ Ipak, Hrvatska se morala zadovoljiti odlukom kojom su Hrvatska i Vojvodina odvojene od Ugarske i pripojene bečkoj sferi utjecaja. Dodatno, Hrvatska je dobila nove teritorije poput grada Rijeke, Međimurja te su se formalno Brodska i Gradiška regimenta spojile sa Hrvatsko-slavonskom vojnom krajinom.⁵⁵

No, ipak dvije vjerojatno za Hrvatsku najključnije stavke nisu bile zadovoljene. Dalmacija je i dalje ostala odvojena od Hrvatske te najvažnije pitanje Vojne krajine je i dalje ostalo neriješeno.⁵⁶ Naime, vlada u Beču je objavila da će novim ustavom Vojna krajina i dalje biti odvojena od civilne Hrvatske: "Vojna krajina kao i svo njeno pučanstvo ostaju sastavni dio carske vojske"⁵⁷ Nadalje, u desetljećima koji slijede za Hrvatsku je važna i činjenica da je, kako László Heka navodi, u 1849. ugušena ugarska revolucija, ali

---

⁵³ *Isto*, 154-155.

⁵⁴ *Isto*, 155-156.

⁵⁵ *Isto*, 155-156.

⁵⁶ *Isto*, 155-156.

⁵⁷ Rothenberg, *The military border in Croatia*, 155-156.

je “rođena moderna mađarska nacija”.⁵⁸ Iako hrvatski nacionalistički snovi o spajanju svih svojih područja još nisu ugledali svjetlo dana, proći će još godina apsolutizma i diplomatskih misija do konačnog ispunjenja djelomičnog cilja. Stoga, važno je spomenuti i zasjedanje Sabora Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije od 5. lipnja 1848. godine, kada su postavljeni temeljni ciljevi hrvatske nacionalne politike. Prihvaćene su sve Jelačićeve odluke iz travnja i svibnja 1848. godine te su spajanje Dalmacije i Vojne krajine s Provincijalom, kao i stvaranje autonomne vlade postavljeni kao najveći interesi Hrvatske.⁵⁹

6. Ujedinjenje Vojne krajine sa Civilnom Hrvatskom

6.1. Vizije civilne Hrvatske u suprotnosti sa ciljevima dvora

Važno je napomenuti da se ovom temom opsežno pozabavio Mirko Valentić u svojoj monografiji *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*. Ta je autorska knjiga, nastala 1981. godine, ujedno i njegova disertacija koju je izdao Odjel za hrvatsku povijest Centra za povijesne znanosti pri Sveučilištu u Zagrebu kao 12. svezak izdavačkog niza monografija.⁶⁰

Za vrijeme ratova i konstantnih napetosti između Monarhije i Osmanskog Carstva, Vojna krajina je bila svrsishodna, no već krajem 18. stoljeća, a još više početkom 19. stoljeća, Krajina gubi svoju prvotno zamišljenu namjenu. Od svih područja krajine, ban je pod svojom vrhovnom vojnom upravom imao jedino Bansku krajinu. Ostale su bile pod direktnom upravom Dvorskog ratnog vijeća koje je opet odgovaralo caru osobno. No, unatoč banove uprave nad Banskom krajinom, ona je i dalje bila podložna Dvorskom ratnom vijeću kao i druga područja. Između ostalog, za krajišnike su vrijedili i drugi, vojni zakoni, koji se nisu primjenjivali u civilnoj Hrvatskoj.⁶¹ Gubitkom svoje prave svrhe, ban i sabor protestiraju protiv postojećeg administrativnog položaja i traže pripojenje Vojne krajine civilnoj Hrvatskoj. Za vrijeme Proljeća naroda, taj cilj im nije pošao za rukom s

---

⁵⁸ Heka, *Analiza Austro-Ugarske*, 857.

⁵⁹ Tomislav Markus, „Zakonske osnove odbora Sabora Hrvatske i Banskog vijeća 1849. godine“, *Časopis za suvremenu povijest* 28 (1996), br. 1-2: 140.

⁶⁰ Mirko Valentić, *Vojna Krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881.*, (Zagreb: Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest : Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske; Školska knjiga, 1981)

⁶¹ Vukasović, *Ujedinjenje Vojne krajine*, 3.

obzirom da je car izdao 4. ožujka oktroyirani ustav kojim negira hrvatsku autonomiju, a samim time i pravo na Krajinu.⁶² Ideja o konačnom ujedinjenju se ponovno javila nakon obnove političkog života poslije tzv. Bachovog apsolutizma u 60-im godinama 19. stoljeća. Tako je i nastavila biti goruća tema u hrvatskoj politici sve do konačnog ujedinjenja, već spomenute 1881. godine.⁶³

S obzirom da je Monarhija bila još jedna od rijetkih zemalja u Europi unutar kojeg teritorija su se nalazili brojni narodi, za bečku vlast je jedno od najvažnijih pitanja bilo kako upravljati heterogenim carstvom⁶⁴. Nadalje, uzevši u obzir aktualne ideje nacionalne integracije kod njemačkog i talijanskog naroda, za Carstvo je postojala prijetnja širenja takvih ideja u vlastite granice što bi za Beč bilo pogubno. Sagledavši situaciju iz tog kuta, Beč se morao odlučiti hoće li dalje Carstvom upravljati centralistički, dualistički ili federalno. Veljačkim patentom iz 1861. godine, nakon kratkovječnog pokušaja federalnog uređenja donesenog Listopadskom diplomom 1860., odlučeno je da će ubuduće Carstvo biti uređeno ustavnim njemačkim centralizmom.⁶⁵ U takvim okolnostima, Hrvatska je trebala biti što jača i težnja k ujedinjenju svojih pokrajina je bila još gorljivija.

Poseban problem za Hrvatsku i njezinu nemoć je predstavljala teritorijalna rascjepkanost, pritom misleći na odvojenost Dalmacije i Vojne krajine od matične zemlje.⁶⁶ No, u hrvatsku Pandorinu kutiju iz koje samo niču problemi se pridodaju još i interesi Habsburške Monarhije. Naime, Vojna krajina je za Carstvo bila izvrsna poluga moći, toliko važna da je bila ključnija od zadovoljštine vlastitih podanika - Hrvata - i to u vrijeme društvenih promjena druge polovice 19. stoljeća. Vojna krajina je za Beč predstavljala rudnik vojnika koji je u stanju mobilizirati vojnu moć od 60 000 vojnika u kratkom vremenu. Otprilike je to značilo da je svaki 18. krajišnik služio u carevoj vojsci, dok je prosjek Monarhije bio jedan vojnik na 145 civila. Ključan čimbenik u toj činjenici je taj da je svaki krajišnik Beč koštao 40 i pola forinte dok je usporedno jedan regularan

---

⁶² Mirjana Gross, *Počeci moderne Hrvatske: Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860* (Zagreb: Globus, s. a.), 63.

⁶³ Vukasović, *Ujedinjenje Vojne krajine*, 3-4.

⁶⁴ Habsburšku Monarhiju je sačinjavalo više naroda, a to su: Austrijanci, Mađari, Česi, Slovaci, Poljaci, Talijani, Rumunji, Srbi, Hrvati, Slovenci, Ukrajinci.

⁶⁵ Vukasović, *Ujedinjenje Vojne krajine*, 4.

⁶⁶ *Isto*, 5.

linijski vojnik državu koštao 161 i pola forinte. Sveukupno na godišnjoj razini Vojna krajina je uštedjela Monarhiji otprilike četiri milijuna forinti.⁶⁷

Još jedan od ključnih razloga je bilo geostrateško pitanje Vojne krajine kao odskočne daske za daljnje širenje Monarhije na teritorije već pred sutonom Osmanskog Carstva. U rješenju tzv. "Istočnog pitanja" svaka je sila u Europi htjela zaštititi svoje interese na Balkanu. Monarhija je svoj način vidjela u Vojnoj krajini koja već graniči sa Osmanskim Carstvom, a još ključnije, ima iskustva u ratovanju na tom području. Jedan od vitalnih interesa Monarhije bila je i Bosna koja je prva na redu kada se pređe granica iz Krajine te se raspuštanje iste nije moglo dogoditi sve dok se ne riješi pitanje Bosne. Car se osobno više puta koristio ovim argumentom prilikom rasprava sa hrvatskim političkim predstavnicima o pitanju Krajine.⁶⁸ Kompleksnost hrvatskog položaja u sklopu Monarhije uvjetovala je geostrateška lokacija. Dalmacija i Kvarner kao najveći dio izlaza na more Monarhije te Vojna krajina koja je služila kao najveće kompaktno mobilizacijsko središte Carstva stavljaju Hrvatsku u fokus kao izrazito važno područje za Carstvo, ali i za sile koje ga okružuju. Zaključno, ni ne čudi da je većina hrvatskog nasljednog teritorija bila izvan domene Zagreba. Hrvatska je imala sizifov posao kontinuiranog pokušavanja ujedinjenja svih svojih teritorija kako bi bila kompetentnija u europskom ili bolje rečeno srednjoeuropskom odnosu snaga. S druge strane praktički svi hrvatski susjedi gledaju na njene teritorije kao jedne od ključnih područja širenja vlastitog utjecaja.

6.2. *Austro-ugarska Nagodba i kraj Habsburške Monarhije*

Austro-ugarska nagodba je za Hrvatsku izrazito važna jer je uzročno-posljedičnom vezom došlo do Hrvatsko-ugarske nagodbe. Ovim dokumentima će se postaviti novi odnosi snaga između zemalja Carstva te će se promijeniti podjela vlasti u što je uključena i Vojna Krajina koja je naš predmet istraživanja.⁶⁹

U godinama poslije gušenja revolucije, uslijedilo je razdoblje neoapsolutizma kojem je glavna zadaća bila skršiti ideju mađarske države i pokret za slobodu. S obzirom na to da Ugarska strana nije htjela prihvatiti Listopadsku diplomu iz 1860. godine, a ni Veljački patent iz 1861. godine, car je odlučio proglasiti prijelazno razdoblje pod

---

⁶⁷ Vukasović, *Ujedinjenje Vojne krajine*, 7.

⁶⁸ *Isto*, 7.

⁶⁹ *Isto*, 17.

vodstvom Antona von Schmerlinga koji će državu centralistički⁷⁰ voditi od 1861. do 1865. godine.⁷¹ Već 1863. godine državni sudac György Apponyi caru predlaže pomirenje s Ugarskom na temeljima Pragmatičke sankcije. Isto tako, 1864. godine mađarski političar barun József Eötvös iznosi tvrdnju kako je Pragmatičkom sankcijom Ugarska pristala na nedjeljivost carstva, suverenost cara i obrambene obveze. Nastavlja kako je Veljačkim patentom austrijski dio carstva dobio određena prava, ali kako ta prava ne mogu vrijediti i u Ugarskoj s obzirom na njezin poseban povijesni tijek razvoja ustavnosti.⁷²

Dualizam Monarhije, odnosno Austro-Ugarsku, najavio je glasoviti napis Ferenc Deák, objavljen 16. travnja 1865. godine, pod naslovom “Uskršnji članak” u kojem autor postavlja temelje za buduću Nagodbu. Sljedećeg mjeseca 1865. godine György Apponyi objavljuje u bečkom listu “*Debatte*” tzv. “Svibanjska pisma” u kojima su službeno predstavljeni Deákovi planovi za Nagodbu.⁷³ Nadalje, 1866. godine izbio je rat između Monarhije i Pruske kojem je povod bio uprava nad pokrajinom Schleswig-Holstein. Pruski kancelar Otto von Bismarck iskoristio je priliku da izazove rat s Austrijom kako bi je mogao izolirati iz novostvorenog Sjevernonjemačkog saveza te tako preuzeti prevlast nad Njemačkom.⁷⁴ Bitkom kod Königgrätza u lipnju 1866. godine Monarhija je poražena, a 23. kolovoza 1866. godine Praškim mirovnim sporazumom rat je službeno završen.⁷⁵ Time je postavljen teren za daljnje pregovore između Ugarske i Austrije. Glavni ugarski pregovarači bili su grof Andrassy i grof Lónyay,⁷⁶ a na austrijskoj strani je bio ministar predsjednik Friedrich Ferdinand von Beust.⁷⁷ U radu konferencije je sudjelovao, pozvan od strane grofa Andrassyja, i Ferenc Deák koji je tom prigodom pročitao tekst koji će kasnije biti prihvaćen kao nagodbeni. Sporazumno je 67 članova povjerenstva tekst prihvatilo te su Andrassy i Deák pozvani u Beč, a Deáku je car povjerio sastav nove vlade. No, potomji je svoju ulogu prepustio grofu Andrassyu te je ovaj sastavio kabinet 28. veljače 1867. godine. Sljedećeg dana, 29. veljače došlo je do

---

⁷⁰ Vukasović, *Ujedinjenje Vojne krajine*, 14.

⁷¹ Heka, *Analiza Austro-Ugarske*, 857.

⁷² *Isto*, 857.

⁷³ *Isto*, 858.

⁷⁴ Vukasović, *Ujedinjenje Vojne krajine*, 13-14.

⁷⁵ Heka, *Analiza Austro-Ugarske*, 858.

⁷⁶ *Isto*, 859.

⁷⁷ Vukasović, *Ujedinjenje Vojne krajine*, 17.

glasovanja te je sa 209 glasova “za” naspram 89 “protiv” potvrđena Austro-ugarska nagodba. Krunidba ugarskom krunom je održana u crkvi sv. Matije u Budimu 8. lipnja 1867. godine što je i službena godina nastanka Austro-ugarske Monarhije. Konačno, 28. srpnja 1867. godine car Franjo Josip I. je potvrdio nagodbeni zakon i Austro-Ugarsku kao ustavnu monarhiju na načelu pariteta.⁷⁸

S obzirom na to da je nova Monarhija dualna, bilo je potrebno razdvojiti poslove između područja njenih sastavnica. Određeni poslovi, poput vojske, bili su zajednički pa je tako na red došlo i pitanje pripadnosti Vojne krajine. Kada su vojska i njeno financiranje došle na red u pregovorima, austrijska strana je Vojnu krajinu odlučila zadržati u svojoj nadležnosti. Ugarsku je nastojala isključiti iz sudjelovanja argumentirajući da Krajina ne spada u pitanja zajedničkih poslova. Time je krajina pripala u nadležnost austrijskog Ministarstva rata.⁷⁹ Za ustupak Krajine, Ugarska je strana tražila od Austrije civilnu Hrvatsku obrazlažući taj potez kao temelj za čvrst dualizam Monarhije. Nadalje, ugarska je strana obećala da neće podržati Hrvatsku ukoliko će tražiti ujedinjenje hrvatskih zemalja što je Austriji odgovaralo zbog Krajine. Nadalje, Ugarskoj je bilo potrebno preuzeti nadležnost hrvatskih resora kako Hrvatska ne bi imala mogućnosti tražiti federalno uređenje države ili potencijalni trijalizam Monarhije. Kralj je podržao ugarske prijedloge, ali pod uvjetom da dva naroda postignu vlastitu nagodbu koja će svoj oblik dobiti u Hrvatsko-ugarskoj nagodbi.⁸⁰

Oštrim represijama nad opozicijom, barun Levin Rauch, pripadnik Unionističke stranke, uspio je na temelju oktroiranog Izbornog reda osigurati unionistima većinu u Saboru. Već 30. siječnja 1868. godine, nakon što je opozicija napustila Sabor, unionistička većina je izabrala Kraljevinski odbor od 12 članova koji su se u Pešti trebali dogovoriti sa jedanakobrojnim ugarskim Kraljevim odborom u vezi Nagodbe. Osim po pitanju statusa Rijeke i zahtjeva za financijskom samostalnosti Hrvatske, većinski su sva ostala pitanja prihvaćena prema prijedlozima ugarske delegacije. Pod pritiskom Mađara, odlučeno je da će Hrvatskoj pripasti 2.2 milijuna forinti godišnje za autonomne potrebe, a o pitanju Rijeke će odlučiti sam kralj. Stoga je, 24. rujna 1868. godine Hrvatski

---

⁷⁸ Heka, *Analiza Austro-Ugarske*, 859-860.

⁷⁹ Vukasović, *Ujedinjenje Vojne krajine*, 17-18.

⁸⁰ *Isto*, 18.

sabor prihvatio Nagodbu sa Ugarskom, a isto je učinio i Ugarski sabor četiri dana kasnije.⁸¹

7. Gospodarstvo Vojne krajine

7.1. Proizvodni kapacitet krajišnika

Nakon završetka teritorijalne raspodjele, Vojna krajina je bila područje strogo odvojeno od ostatka civilne Hrvatske, ali i ostatka Carstva. Cestovne mreže su bile praktički nepostojeće ili neadekvatne za transport dobara i trgovinu. Vodeni putevi su bili zakrčeni ili neujednačeni u plovnom opsegu. Prema Karlu Kaseru, Vojna je krajina sve do druge polovice 18. stoljeća bila područje bez gradova i trgovišta te bez prometnica koje bi ju povezivale sa zaleđem.⁸² Iz toga proizlazi glavna nemogućnost povezivanja Vojne krajine između vlastitih administrativnih jedinica, ali i povezivanja s ostatkom Carstva ili sa susjednim Osmanskim Carstvom.⁸³ Vojna krajina je bila, također, područje sa gotovo stopostotnom poljoprivrednom proizvodnjom. U drugoj polovici 19. stoljeća, točnije 1869. godine, krajiško stanovništvo je sa 99.28% djelovalo u primarnom sektoru. U kontrastu, samo je 0.49% stanovništva bilo zaposleno u obrtu i industriji. Nadalje, Iskra Iveljić iznosi podatak da je 1818. godine od neto proizvodnih prihoda Krajine čak 87% otpadalo na proizvodnju sirovina (velika većina agrarnih) u vrijednosti od 39 milijuna guldena. U usporedbi, obrt je bio zastupljen sa 9%, a trgovina tek sa 4%.⁸⁴ No, unatoč posvećenosti zemlji, taj kraj nije proizvodio gotovo nikakav spomena vrijedan višak. Razloga je više, a najključniji su nesigurnost i nesvršishodnost za većom proizvodnjom. Naime, krajišnici nikad nisu bili sigurni hoće li višak koji zasiju uopće dočekati sjetvu s obzirom na područje u kojem žive i konstantne napetosti na granici. Nadalje, sve i da je taj višak doživio trenutak sjetve, krajišnici nisu imali ni kako, a ni kome prodati taj višak. Kako je već rečeno, Vojna krajina je bila gotovo izolirana od bilo kakve trgovine ili prometnica te stoga krajišnici nisu imali mogućnost da svoj višak utrže. Krajišnici su proizvodili koliko je njima bilo potrebno za

---

⁸¹ Agneza Szabo, „Dualističko uređenje monarhije i posljedice za Hrvatsku. Hrvatsko-ugarska nagodba“, u *Povijest Hrvata: Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, ur. Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, (Zagreb: Školska knjiga, 2005), 459-460.

⁸² Karl Kaser, *Slobodan seljak*, 66.

⁸³ *Isto*, 67.

⁸⁴ Iskra Iveljić, *Banska Hrvatska i Vojna Krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine* (Zagreb: Leykam international, 2010), 145.

opstanak te tek nešto više s ciljem da se robnom razmjenom domognu najosnovnijih za ono vrijeme živežnih namirnica.⁸⁵ S obzirom na nedostatak proizvodnje, Vojna krajina u kasnijim razdobljima, kada je i bilo mogućnosti za veći tranzit roba i dobara, i dalje je ostala nesrazmjerno nerazvijena u gospodarskom smislu. Kako viška nije bilo, nisu imali što prodavati te stoga nisu ni imali mogućnost unosa novca u opticaj. Manjak novca u opticaju je nastao upravo zbog neadekvatnog trgovanja i izvoza proizvodnih dobara.⁸⁶ Odnosno, nedovoljnim izvozom je bio stvoren manjak kapitala što je opet ograničavalo mogućnosti za bilo kakvo širenje gospodarstva. Krajišnici se, također, nisu smjeli baviti trgovinom, a ni obrtom bez dopuštenja vlasti. Tek drugim krajiškim ustavom iz 1807. godine je dozvoljeno krajišnicima izučiti zanat, ali samo onaj koji se odrađuje kao dodatan izvor prihoda, a ne primarno zanimanje kao u slučaju kod cehovskih udruženja. Isto tako, krajišnik se smio baviti trgovinom, ali jedino ako mu takva okupacija ne utječe na vojnu službu ili njegovu domaću privredu.⁸⁷ Utješenović Ostrožinski, rodom krajišnik, u svojoj knjizi tvrdi kako su krajišnici bili plaćeni za svoju službu ako su djelovali izvan svojeg kompanijskog kotara, npr. na straži granice ili kod dugotrajnijeg vježbanja u bataljunima.⁸⁸ Nadalje, s obzirom na to da su krajišnici bili vezani za svoj zemljišni posjed, bilo je gotovo nemoguće proizvoditi druge nepoljoprivredne proizvode jer za takvu proizvodnju nije bilo radne snage. Slijedom događaja, krajišnici su morali uvoziti više-manje sve gotove proizvode pa čak i neke poljoprivredne. Koliko je bio neujednačen uvoz i izvoz govori podatak koji iznosi Kaser o trgovini Banske i Karlovačke krajine sa Osmanskim Carstvom: "Koliko su stanovnici Karlovačke i Banske krajine ovisili o uvozu iz Osmanlijskog Carstva, pokazuje jedna usporedba vrijednosti uvezenih izvezenih roba. Godine 1845. uvezla su oba ta dijela kraljine robe u vrijednosti 535.497 guldena, a izvezli su robe u vrijednosti od samo 32.466 guldena."⁸⁹ No, da Krajina nije bila isključivo teret govore podaci da je ipak bilo i rentabilnih poslova za krajišnike poput npr. drvne industrije. Velika količina drva se izvozila preko Vukovara rijekom Dunav. Izvozile su se najviše dužice za izradu bačvi koje su se proizvodile u

---

⁸⁵ Karl Kaser, *Slobodan seljak*, 65-66.

⁸⁶ *Isto*, 66.

⁸⁷ Iskra Iveljić, *Banska Hrvatska*, 47.

⁸⁸ Ognjeslav Utješenović-Ostrožinski, *Vojna krajina*, 193.

⁸⁹ Karl Kaser, *Slobodan seljak*, 71.

milijunima komada. Izvoz drvene građe u Njemačku se povećao za 25 puta u razdoblju od 1830. do 1863. godine.⁹⁰

7.2. Vojni komuniteti

U vrijeme prosvijećenog apsolutizma vlastima je za cilj bilo Vojnu krajinu razviti privredno i time automatski rasteretiti državnu blagajnu. Takav pothvat nije bio jednostavan zadatak s obzirom na to da je urbana zajednica bila malobrojna te su njihova središta uglavnom na rubnim područjima. Nadalje, problem je i to što je dio krajiških gradova prvotno osmišljen i podignut sa obrambenom svrhom, a neki od njih su: Karlovac, Sisak, Petrinja i Brod.⁹¹ Kako bi nadomjestili nedostatak dobro prometno povezanih i taktički stacioniranih gradova, vojne vlasti planski podižu gradove u drugoj polovici 18. stoljeća. Tada su nanovo sagrađeni gradovi Bjelovar, Gospić i Nova Gradiška.⁹² Na poticaj Franza Leopolda baruna von Engelshofena, kojem je Dvorsko ratno vijeće dalo zadaću reorganizacije Slavonske vojne krajine, 1748. godine učinjen je presedan nakon što je Petrovaradinu priznat status Slobodne seljačke satnije. Time je postignut manji angažman krajišnika u mirnodopsko vrijeme što im je omogućavalo veću uključenost u trgovinu i obrt. Tako su postavljeni prvi temelji za nastanak vojnih komuniteta.⁹³

Sredinom 18. stoljeća osnivani su vojni komuniteti sa ciljem poticanja rasta gospodarstva, ali i kao mjesta gdje bi krajišnici laške mogli plasirati svoje proizvode. No, ovdje treba napomenuti tvrdnju Alexandera Buczynskog, koji je napravio opširne studije o Vojnoj krajini, napose iz gospodarstva i financija, kako su u Krajini pored komuniteta postojala i trgovišta (*Marktplätze*) u kojima su krajišnici mogli prodavati svoje eventualne viškove. Tako zaključuje kako su komuniteti nastali prvenstveno radi poticanja trgovine i obrta.⁹⁴

---

⁹⁰ Mira Kolar-Dimitrijević, "Kratak osvrt na povijest šuma Hrvatske i Slavonije od 1850. godine do Prvoga svjetskog rata", *Ekonomika i ekohistorija* 4 (2008), br. 1: 79. <https://hrcak.srce.hr/50718>

⁹¹ Iskra Iveljić, *Banska Hrvatska*, 147.

⁹² *Isto*, 147.

⁹³ Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne Krajine 1* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Biblioteka Hrvatska povjesnica, 1997), 49.

⁹⁴ Alexander Buczynski, *Gradovi Vojne Krajine 2* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Biblioteka Hrvatska povjesnica, 1997), 7.

Nadalje, vojni komuniteti su bili područja oslobođena od vojne obveze, ali i rabote. Glavna zadaća je bila da se podignuti gradovi razvijaju u nezanemariva trgovačka i obrtna središta s ciljem rasterećenja državne blagajne kroz prihode od poreza. U komunitetima je živio vrlo mali postotak krajiškog stanovništva. Na primjer 1857. godine je taj postotak iznosio samo 3.8% sveukupnog stanovništva, odnosno 29.524 stanovnika.⁹⁵ Stanovništvo komuniteta se dijelilo na građane i kontribuyente, a da bi kontribuent dobio građanska prava morao je platiti postotak od imetka. Nadalje, upravu je vodio odbor pod nazivom Magistrat kojeg odabiru građani sami, ali je voditelj komuniteta u pravilu bio časnik dok je komunitet sam po sebi bio u nadležnosti vojnog zapovjedništva.⁹⁶ Magistrat je bio odbor sa pravosudnom i izvršnom moći u komunitetu koji sačinjavaju: gradski sudac, savjetnici, porotnici i gradski službenici.⁹⁷ Alexander Buczynski tvrdi sljedeće: "Gradska uprava je bila samo produžena ruka vojnih vlasti. Iako je vojni element bio samo manjinski dio stanovništva krajiških gradova, za sebe je zadržao odlučujuću upravnu moć."⁹⁸ Do određene promjene je došlo tek 1850. godine kada su dogovoreni prvi slobodni, iako još djelomično ograničeni, izbori za magistrat.⁹⁹

8. Zaključak

Hrvatsko-slavonska Vojna krajina, nastala sa ciljem obrane od Turaka, u hrvatskim očima postala je više teret nego pomoć kako je prvobitno zamišljena. Naime, kako se smanjila moć Osmanskog Carstva, tako su se smanjili i prodori Osmanlija u hrvatske krajeve. Slijedom svrsishodnosti radi koje je nastala, Krajina je trebala pripasti civilnoj Hrvatskoj i postati demilitarizirano područje. No, s obzirom na ratove u koje je Austrija bila uključena prije Francuske revolucije, zatim Napoleonski ratovi koji su iz iste proizašli, austrijskom dvoru su vezali ruke po pitanju razrješenja Krajine. Za svo to vrijeme, hrvatski graničari su u nemalom obujmu polagali svoje živote za sigurnost opstanka Carstva. Krajišnici su korišteni i u svrhe internog očuvanja reda i mira unutar Carstva za vrijeme turbulentne 1848. godine. Naravno, lavovska krajišnička služba nije

---

⁹⁵ Iskra Iveljić, *Banska Hrvatska*, 148.

⁹⁶ *Isto*, 148.

⁹⁷ Alexander Buczynski, "Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850.", *Arhivski vjesnik* (1992), br. 34-35: 188. <https://hrcak.srce.hr/68393>

⁹⁸ Buczynski, *Nastanak*, 193.

⁹⁹ *Isto*, 193.

mogla proći bez danka koji su opet oni sami plaćali u obliku vlastite gospodarske zaostalosti. Gospodarsko kaskanje za ostatkom Monarhije s vremenom je postalo teret i zadavalo glavobolje stratezima koji su joj isplanirali takvu sudbinu.

Stoga, suvremenici su smatrali kako krajišnici nisu ni dobri vojnici, a ni dobri seljaci. No, bilo kako bilo, činjenica je da su krajišnici bili neizostavna komponenta jednog od najutjecajnijih carstava toga vremena, a pritom su bili gotovo financijski neutralni. Isto tako, za hrvatsku povijest je Krajina od neprocjenjive važnosti s obzirom na brojnost stanovništva, ali i površinu koju je zauzimala. Kada je konačno vraćena u ruke svoga istinskog vlasnika, pritom mislim na hrvatski narod, ispunjen je višestoljetni san o ujedinjenju sa svojom matičnom domovinom.

9. Literatura

1. Buczynski, Alexander. "Nastanak i organizacijski oblik vojnih komuniteta od 1748. do 1850.". *Arhivski vjesnik* (1992), br. 34-35: 188-193. <https://hrcak.srce.hr/68393>
2. Buczynski, Alexander. *Gradovi Vojne Krajine 1*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Biblioteka Hrvatska povjesnica, 1997.
3. Buczynski, Alexander. *Gradovi Vojne Krajine 2*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest; Biblioteka Hrvatska povjesnica, 1997
4. Gross, Mirjana. *Počeci moderne Hrvatske: Neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860*. Zagreb: Globus, s. a.
5. Heka, László. "ANALIZA AUSTRO-UGARSKE I HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE (U POVODU 150. OBLJETNICE AUSTRO-UGARSKE NAGODBE)". *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci* 38 (2017), br. 2: 856-860. <https://doi.org/10.30925/zpfsr.38.2.7>
6. Iveljić, Iskra. *Banska Hrvatska i Vojna Krajina od prosvijećenog apsolutizma do 1848. godine*. Zagreb: Leykam international, 2010.
7. Jurkić, Elizabeta. "Matija Korvin i obrana Kraljevine Hrvatske". Završni rad, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2018.
8. Kaser, Karl. *Slobodan seljak i vojnik: Povojačeno društvo (1754. - 1881.)*. Zagreb: Naprijed, 1997.
9. Kolar-Dimitrijević, Mira. "Kratak osvrt na povijest šuma Hrvatske i Slavonije od 1850. godine do Prvoga svjetskog rata". *Ekonomika i ekohistorija* 4 (2008), br. 1: 79. <https://hrcak.srce.hr/50718>
10. Markus, Tomislav. "Zakonske osnove odbora Sabora Hrvatske i Banskog vijeća 1849. godine". *Časopis za suvremenu povijest* 28 (1996), br. 1-2: 140. <https://hrcak.srce.hr/213910>
11. Mikulan, Krunoslav i Mikulan, Rolanda. "Hyperinflation in Hungary 1945-1946: Historical, Cultural, Numismatic and Linguistic Perspectives". *Numizmatičke vijesti* 58 (2016), br. 69: 126. <https://hrcak.srce.hr/172186#>
12. Perić, Ivo. „Stanje na hrvatskom prostoru u vrijeme Francuske revolucije i koalicijskih ratova protiv Francuske; Hrvatska u vrijeme revolucije 1848./1849.“.

- U *Povijest Hrvata: Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, 347-351, 393. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
13. Roksandić, Drago. "Hrvatska vojna krajina u austrijskoj i francuskoj geostrategiji (1789.-1815.). Usporedba". U *Zbornik Ivana Mimice: u povodu 70. rođendana*, uredili Živko Bjelanović i Šime Pilić, 267. Split: Visoka učiteljska škola, 2003.
  14. Rothenberg, Gunther E. *The military border in Croatia 1740-1881: A study of an Imperial Institution*. Chicago: The University of Chicago Press, 1966.
  15. Szabo, Agneza. „Dualističko uređenje monarhije i posljedice za Hrvatsku. Hrvatsko-ugarska nagodba“. U *Povijest Hrvata: Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, 459-460. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
  16. Utješnović-Ostrožinski, Ognjeslav. *Vojna krajina*. uredili Fedor Močanin i Drago Roksandić. Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost, 1988.
  17. Valentić, Mirko. "Stogodišnji hrvatsko-turski rat (1493.-1593.); Prvi koraci u izgradnji Vojne krajine; Cijena ujedinjenja“. U *Povijest Hrvata: Od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, uredili Mirko Valentić i Lovorka Čoralić, 5-11, 26-27, 495. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
  18. Valentić, Mirko. *Vojna Krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849.-1881*. Zagreb: Centar za povijesne znanosti, Odjel za hrvatsku povijest: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske; Školska knjiga, 1981.
  19. Vukasović, Karmen. "Ujedinjenje Vojne krajine s Hrvatskom u kontekstu europske povijesti 19. stoljeća: 1860. - 1881. godine". Diplomski rad, Sveučilište u Zagrebu, 2017.

